

Memo

Aan

Ministerie van IenW

Datum

13 oktober 2022

Contactpersoon

Persoonsgegevens

Ons kenmerk

11208729-000-BGS-0005

Doorkiesnummer

Persoonsgegevens

E-mail

Persoonsgegevens@deltares.nl

Aantal pagina's

1 van 9

Onderwerp

Kernpuntenverslag wetenschappelijke reviewcommissie kamerbrief 'Water en Bodem sturend'

Kernpuntenverslag wetenschappelijke reviewcommissie kamerbrief Water-Bodem-Sturend

Definitieve versie 13 oktober, op basis van conceptversie kamerbrief 'Water en Bodem sturend' van 25 september 2022

Verslaglegging:

Persoonsgegevens en Persoonsgegevens, Deltares, Guido Bakema, WUR

Inleiding

Aanleiding van de review

In het coalitieakkoord is afgesproken dat 'water en bodem sturend worden bij ruimtelijke planvorming'. Dit is nodig om een veerkrachtig en duurzaam bodem- en watersysteem te behouden en waar nodig te herstellen, ook op de lange termijn. Alleen dan kan Nederland zich ruimtelijk verder ontwikkelen en daarbij toenemende ontwikkelkosten en schadepotentieel (ecologisch, economisch en sociaal) beheersbaar houden. Door klimaatveranderingen ontstaat toenemende schade als gevolg van grotere weersextremen, meer fluctuaties in afvoeren en waterstanden in de grote wateren, zeespiegelstijging en aantasting van de vitaliteit van de bodem. Daarnaast raken zoetwatervoorraden en bodems op veel plaatsen uitgeput door te intensief gebruik. Ontwikkelkosten en schade mogen niet worden afgewenteld op andere gebieden, naar de toekomst of van privaat naar publiek. Het Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat, directoraat-generaal Water en Bodem (DGWB), werkt in de periode juli tot en met begin november aan een verdere concretisering van 'water en bodem sturend' in een kamerbrief. Bij de ontwikkeling van deze kamerbrief is een onafhankelijke reflectie gevraagd in de vorm van een review door deskundigen (hoogleraren) met autoriteit op verschillende deelgebieden. Deltares, in de persoon van Annemieke Nijhof, zat deze commissie voor en begeleidde het proces in samenwerking met Wageningen Environmental Research (WUR).

Leden wetenschappelijke reviewcommissie

De reviewcommissie bestond uit de onderstaande personen. Daarnaast hebben voor specifieke onderwerpen experts meegelezen.

Onderwerp	Naam	Rol	Organisatie
Voorzitter commissie	Annemieke Nijhof	Directeur Deltares (voorzitter commissie)	Deltares
Vervangend voorzitter	Bianca Peters	Unitmanager	Deltares
Ruimtelijke Ordening	Martha Bakker	Hoogleraar Landgebruiksplanning	WUR
Waterveiligheid	Bas Jonkman	Hoogleraar Hydraulic Engineering	TUD
Landschapsecologie	Frans Klijn	Hoogleraar Adaptive Delta Management	TUD / Deltares
Bodem en landschap	Jakob Wallinga	Hoogleraar Bodemgeografie en landschap	WUR
Diepere ondergrond i.r.t. Energiesystemen, grondwaterkwaliteit	Martin Bloemendal	Assistant professor Underground thermal energy storage	TUD / KWR
Juridisch	Frank Groothuijse	Hoogleraar Europees en nationaal omgevingsrecht	UU
Hydrologie	Marc Bierkens	Hoogleraar Hydrologie	UU / Deltares

Meelezende experts

- *Ecologie en natuur: Bas Breman (WUR) ronde 1 en 2*
- *WBS-breed en stedelijk gebied: Marco Hoogvliet (Deltares) ronde 1*
- *Bodemdaling / veenweide: Gilles Erkens (Deltares) en Jan van den Akker (WUR) - aanvullende vragen tussen ronde 1 en 2*

Aanpak wetenschappelijke review

De commissie heeft zich op verzoek van IenW gericht op de volgende vragen:

1. Inhoudelijke juistheid en interne consistentie;
2. Is de laatste stand van kennis gebruikt (toets middels aangeleverde onderliggende rapport zoals opgesteld door Sweco);
3. Zo ja, is de kennis goed geïnterpreteerd en gebruikt ;
Zo niet, is er belangrijke kennis/inzicht onbenut die tot andere beleidsvoornemens zou hebben geleid;
  - a) Geven ze voldoende randvoorwaarden voor de nationale opgaven in het ruimtelijk domein, en;
  - b) Dragen ze significant bij aan het creëren van een ecologisch, veerkrachtig en duurzaam bodem- en watersysteem, nu en in de toekomst.

Daarnaast zijn daarbij de volgende beperkingen gehanteerd:

- Reageren op wat er staat, geen nieuwe onderwerpen aandragen;
- Kijken naar korte (gebiedsprogramma's NPLG, Novex) en lange termijn (Deltaprogramma en nieuw Nationaal Waterprogramma).

De review vond plaats in twee rondes.

Datum	Activiteit	Door
RONDE 1		
5 augustus	Aanleveren conceptkamerbrief aan reviewcommissie	lenW
9 augustus	Reviewbijeenkomst ronde 1, review op kamerbrief*	reviewcommissie
11 augustus	Mondelinge toelichting reviewresultaten aan lenW	voorzitter reviewcommissie
12 augustus	Reviewresultaten opgeleverd in een memo aan lenW	reviewcommissie
7 september	Tussentijdse inhoudelijke vragen aan reviewcommissie nav ronde 1	lenW
14 september	Beantwoording inhoudelijke vragen	reviewcommissie
RONDE 2		
20 september	Aanleveren conceptkamerbrief aan reviewcommissie	lenW
25 september	Aangepaste conceptkamerbrief aangeleverd aan reviewcommissie	lenW
28 september	Reviewbijeenkomst ronde 2, review conceptkamerbrief versie 25 sept.	Reviewcommissie
29 september	Aangepaste conceptkamerbrief aangeleverd aan reviewcommissie	lenW
3 oktober	Conceptkernpuntennotitie aan lenW tbv verwerking laatste punten in conceptkamerbrief	reviewcommissie
6 oktober	Definitieve review in de vorm van kernpuntenverslag opleveren aan lenW	reviewcommissie
7 oktober	Mondelinge toelichting kernpunten aan lenW	voorzitter reviewcommissie

*De reviewcommissie heeft zich in de eerste ronde op 9 augustus 2022 gericht op de conceptkamerbrief van 5 augustus 2022 en niet op de bijgeleverde powerpoint en het achtergrondrapport zoals opgesteld door Sweco.

In dit verslag worden de belangrijkste kernpunten van de wetenschappelijke review op de conceptkamerbrief versie 25 september 2022 weergegeven.

Net zoals bij de eerste ronde hebben de commissieleden en een aantal meelezers de conceptkamerbrief van 25 september in detail becommentarieerd en hierin hun belangrijkste opmerkingen ("highlights") gemarkeerd. Tevens is gecheckt of deze nog steeds van toepassing waren op het nieuwe concept van de kamerbrief zoals ontvangen op 29 september 2022. Deze commentaren komen vanuit de individuele deskundigen en zijn dus geen gezamenlijk oordeel van de reviewcommissie. De becommentarieerde kamerbrief is samen met een conceptversie van dit kernpuntenverslag op 3 oktober gedeeld met het team van lenW dat aan de kamerbrief werkt.

Beschouwing vooraf

Bodem en water vormen letterlijk en figuurlijk de basis van ons bestaan. Dit is wat de leden van de reviewcommissie drijft: zij zijn gepassioneerde wetenschappers uit verschillende kennisvelden in het bodem- en waterveld. Zonder uitzondering beschikken allen over decennia kennis en ervaring in het vakgebied. De commissie ziet het als grote kans om de stem van het bodem- en watersysteem kracht bij te zetten dankzij de uitspraak in het coalitieakkoord: 'water en bodem sturend bij ruimtelijke planvorming'.

Onze geschiedenis én onze toekomst worden bepaald door de unieke geografische ligging van ons land. Onze bodem herbergt de schatten van de bewoners en geschiedenis van ons land, het landschap toont de kenmerken van onze culturele basis. Daarnaast is onze verhouding tot het water in schilderijen, poëzie, verhalen en waterlinies vastgelegd. Wij zijn trots op het hoge niveau van watermanagement dat we hebben gerealiseerd waardoor we een veilig en welvarend land zijn. Onze professionele gemeenschap is wereldwijd vermaard om de Deltawerken en de bijzondere eeuwenoude bestuursvorm.

Maar we vertellen ook al decennia dat er grenzen zijn aan de maakbaarheid en dat onze omgang met het bodem- en watersysteem gevolgen heeft voor de vitaliteit, het incasseringsvermogen en de draagkracht van dat systeem. Alle eerdere pogingen ten spijt om deze boodschap kracht bij te zetten, zijn we doorgegaan met een overbelasting van het systeem en met het aanpassen aan de wensen van de ruimtegebruikers. Het is urgent en van groot belang dat we van richting veranderen, zoals wordt verwoord in de beleidsbrief.

De reviewcommissie ziet in de kern drie belangrijke opgaven die de basis moeten vormen voor de uitwerking van de belofte 'water en bodem sturend':

1. Het bodem- en watersysteem moet in goede conditie worden gebracht: dit is een herstelopgave waarbij de vereisten worden bepaald door het bodem- en watersysteem zelf. Denk hierbij bijvoorbeeld aan de vermesting en verdichting van de bodem of de verontreiniging van bodem en grondwater;
2. De ruimtelijke ordening van (nieuwe) gebruiksfuncties moet beter worden afgestemd op de mogelijkheden en onmogelijkheden van het bodem- en watersysteem en de draagkracht daarvan. Dit gaat dus over méér dan het goed plannen van nieuwe 'ruimtevragers' maar ook over transformatie van het huidige ruimtegebruik zoals inrichting van beeksystemen, landbouwkundig gebruik, onttrekkingen of toevoegingen aan (grond)waterlichamen. Om deze reden is het van groot belang om 'water en bodem sturend' ook als uitgangspunt te hanteren bij het Nationaal Programma Landelijk Gebied;
3. Het landgebruik: binnen de toegestane functies is de wijze waarop we met de bodem en het water omgaan van groot belang voor een duurzaam veerkrachtig bodem- en watersysteem. Denk aan de afdekking in stedelijk gebied, de regenwateropvang, de bodemverdichting bij gebruik van zwaar materieel, teeltkeuze en het gebruik van kunstmest en bestrijdingsmiddelen.

De beleidsbrief bevat een brede uitwerking van 'water en bodem sturend' uit het coalitieakkoord. De commissie beschouwt de brief als een uitstekend uitgangspunt voor het versterken van de positie van het bodem- en watersysteem en is daar verheugd over. Het zwaartepunt lijkt daarbij nog wel op de hierboven eerstgenoemde opgave te liggen. Daarom zijn we bezorgd over hoe opgaven 2 en 3 in de praktijk zullen uitwerken. Als het er op aankomt blijkt immers vaak dat kortetermijnbelangen van partijen en dominante spelers het winnen van de niet voor zichzelf sprekende bodem- en watersystemen. De verleiding is vaak groot om de grenzen van de maakbaarheid te verleggen en de ambities voor een duurzaam bodem- en watersysteem te verlagen.

Daarom pleiten wij voor het nog scherper neerzetten van de ambitie: om een krachtig signaal af te geven aan alle partijen die betrokken zijn bij de moeilijke afwegingen in de ruimtelijke ordening doordat er grenzen zijn aan de maakbaarheid. Het is essentieel dat de positie van bodem en water wordt versterkt. In dit licht moeten de hiernavolgende kernpunten worden gelezen.

Wij denken dat het heel behulpzaam kan zijn als de ontwikkeling van deze beleidsbrief gesteund wordt door goede monitoring, evaluatie, advies en leren. In analogie met het klimaatakkoord zien wij een belangrijke rol voor de kennisgemeenschap om inhoudelijk gezaghebbend in kaart te brengen hoe de ontwikkelingen gaan, waar de doelen binnen bereik zijn, en waar méér moet gebeuren. Goede voorbeelden moeten zo snel mogelijk worden ontsloten en gedeeld. Wij denken dat een actieve inzet van het Planbureau voor de Leefomgeving hierbij essentieel is en wij zijn als kennisgemeenschap zeer bereid om hier aan bij te dragen.

Wij waarderen zeer dat we onze inbreng tijdens het tot stand komen van de brief hebben kunnen leveren en hebben daar ook de verwerking van gezien in eerdere concepten. In de kernpunten hieronder doen wij aanbevelingen voor verdere aanscherping en uitwerking van dit beleid.

Kernpunten ten aanzien van de kamerbrief

1. Ambitieniveau

De kamerbrief geeft op verschillende beleidsterreinen en voor specifieke gebieden sturende keuzes en nationale beslissingen. De commissie ziet dit als een belangrijke stap voorwaarts maar heeft ten aanzien van de geuite ambities een aantal aandachtspunten. De notie dat een vitaal bodem- en watersysteem randvoorwaardelijk is voor een op termijn duurzaam functionerende maatschappij is nog onvoldoende zichtbaar. In plaats van het vitaal functionerend bodem- en watersysteem centraal te stellen, houden de gestelde ambities sterk rekening met belangen van huidige gebruikers. Het is onvoldoende om alleen bij toekomstige ruimtelijke ontwikkelingen bodem en ruimte sturend te laten zijn, gelet op omvang en urgentie van de in de brief beschreven problematiek. Wanneer ‘water en bodem sturend’ in de regio wordt uitgewerkt, geeft het principe “comply or explain” (zie ook onder punt 5) voldoende ruimte om goed onderbouwd af te kunnen wijken van de structurerende keuzes, die daarom ook sterker neergezet kunnen worden in de kamerbrief:

- Leg meer nadruk op het feit dat bepaalde functies niet langer of alleen minder intensief mogelijk zijn als het bodem- en watersysteem leidend is. Benoem (potentieel) conflicterende functies;
- In de kamerbrief wordt ingezet op vermindering van drinkwatergebruik, wat ondersteund wordt door de commissie. Dat is echter niet afdoende in verdrogingsgevoelige gebieden. Het is ook noodzakelijk om aanvullende maatregelen in te zetten om een duurzame drinkwaterwinning en verantwoord grondwaterbeheer te realiseren. Daarover wordt in de regio's al nagedacht, zoals in Brabant wat betreft grondwaterpeilverhoging, bufferzones en het reduceren van onttrekkingen. Deze regionale voorbeelden kunnen de gestelde ambitie in de kamerbrief ondersteunen;
- Er worden veel maatregelen benoemd, maar nauwelijks concrete doelstellingen. Maak explicieter wat moet worden bereikt;
- Geef duidelijke grenzen in plaats van ranges. Bij een grondwaterpeil van 20-40 cm in veengebieden (hoofdstuk 2.1 uit de kamerbrief) of reserveringen van de 5% tot 10% van de diepste delen van polders voor waterberging (hoofdstuk 2.4) is de verwachting dat vooral de minst ambitieuze waarde zal worden aangehouden. De commissie is van mening dat alleen de meest ambitieuze waarde moet worden opgenomen als ambitie, waarbij het “comply or explain” principe voldoende ruimte biedt om onderbouwd af te wijken van de voorgestelde grenzen bij gebiedsgerichte regionale uitwerkingen.

2. Ruimtelijke opgaven i.p.v. wateropgave

Het valt de commissie op dat het in de kamerbrief vooral over de wateropgaven lijkt te gaan en veel minder over de ruimtelijke opgaven (met uitzondering van het stuk over de bebouwde omgeving). Volgens één van de commissieleden: “het stuk ademt bodem- en waterbeleid maar niet ruimtelijke ordeningsbeleid”. Het is logisch dat deze wateropgaven vanuit lenW als context worden benoemd, echter wanneer we het hebben over ‘water en bodem sturend’ (voor ruimtelijke bestemming en inrichting) gaat het over de brede ruimtelijk opgave en die omvat onder meer recreatie, natuur, landbouw, industrie en bedrijven, woningbouw, de drinkwatervoorziening, de energievoorziening. Daarmee gaat het ook nadrukkelijk om de koppeling met andere dossiers. Enkel verwijzen naar deze dossiers, zoals NPLG, zonder deze raakvlakken te benoemen kan de lezer op het verkeerde been zetten.

Het woord extensiveren komt bijvoorbeeld niet voor in deze brief terwijl dat in eerder kamerbrieven (van der Wal¹), maar ook al in vele regionale gebiedsprocessen een geaccepteerde richting is. Dat het om ruimtelijke opgaven gaat in plaats van een wateropgave zou explicieter gemaakt kunnen worden in de inleidende tekst en met de gekozen voorbeelden. Verwezen zou kunnen worden naar het essay² *Perspectieven voor landbouw in een gebiedsgerichte benadering* waarin op basis van voornamelijk water- en bodemeigenschappen mogelijkheden voor een ruimtelijke verdeling van de landbouw worden geschetst, ook in relatie tot de functies natuur (Vogel- en Habitatrichtlijn) en wonen.

3. Uitgangspunten - afwentelen

De commissie onderschrijft in beginsel de in de beleidsbrief opgenomen uitgangspunten rond 'niet afwentelen' maar wil hier twee kanttekeningen bij maken.

In de eerste plaats zal er bij aanpassingen in het watersysteem in stroomgebieden altijd sprake kunnen zijn van ruimtelijke optimalisaties die gekenmerkt kunnen worden als 'ruimtelijke afwenteling': maatregelen op de ene plek kunnen bedoelde effecten hebben elders (denk aan de Ruimte voor de Rivier projecten of beekherstel). Deze vorm van 'doordachte en gewenste afwenteling' moet niet geblokkeerd worden.

Een tweede kanttekening betreft het ontbreken van een uitgangspunt van afwenteling tussen sectoren of functies. Doordat ingrepen in het systeem ten behoeve van de ene functie (toekomstige) gevolgen kunnen hebben voor andere functies moet ook deze 'afwenteling' in beschouwing worden genomen. Doordat het huidige systeem en gebruik de uitkomst zijn van beslissingen in het verleden, wordt er ook altijd in meer of mindere mate afgewenteld van gevestigde naar toekomstige functies en belangen. 'Water en bodem sturend' zou ook moeten gaan over verdeling van de schaarse "(milieu)gebruiksruimte". Nieuwe gebruikers concurreren met gevestigde belangen en komen er moeilijk tussen. De overheid zal de (milieu)gebruiksruimte moeten (her)verdelen, waarbij ook bestaand gebruik onder druk kan komen te staan.

Om deze twee kanttekeningen te ondervangen zou de omschrijving als volgt kunnen worden aangepast:

"Niet afwentelen naar andere gebieden of functies. Dat betekent dat een actie op de ene locatie (denk aan bebouwing, grondwateronttrekking of inzet van bestrijdingsmiddelen), niet mag leiden tot een ongewenst effect elders (wateroverlast, verdroging van natuurgebied of vervuiling van water). Daarbij dient wel opgemerkt te worden dat bij maatregelen om droogte of wateroverlast tegen te gaan, het vaak niet anders kan dan dat de consequenties in een ander gebied of op een andere functie (mede) gevoeld worden. Van belang is dat de overheid in dat geval een bewuste en transparante (belangen)afweging maakt. Een systeemaanpak, waarbij alle actoren binnen één gebied betrokken worden bij de planvorming, kan onaangename verrassingen en oneerlijke verdeling van kosten en baten voorkomen."

---

¹ Van der Wal, 01-04-2022, Kamerbrief met hoofdlijnen gecombineerde aanpak natuur, water en klimaat in landelijk gebied en van bredere stikstofbeleid. <https://open.overheid.nl/repository/ronl-38ec47daf8ac0541d2ae52ded2357095abb2c4c0/1/pdf/hoofdlijnen-van-de-gecombineerde-aanpak-van-natuur-water-en-klimaat-in-het-landelijk-gebied-en-van-het-bredere-stikstofbeleid.pdf>

² Martin Scholten, Martha Bakker & Roel Jongeneel, 15 oktober 2021: *Perspectieven voor landbouw in een gebiedsgerichte benadering*, Essay op verzoek van ministerie van LNV <https://edepot.wur.nl/557462>. Deze verwijzing komt overeen met het advies van Remkes in het stikstofrapport 'Wat wel kan – Uit de impasse en een aanzet voor perspectief', zoals gepresenteerd op 5-10-2022, https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/brieven_regering/detail?id=2022Z18582&did=2022D39674

4. Waterberging

In de kamerbrief wordt veel aandacht besteed aan het verbeteren van de waterbeschikbaarheid door o.a. de sponswerking, wat in de brief wordt uitgewerkt als 1) het bergen van water in het watersysteem en 2) in de bodem. De commissie ziet dit als een belangrijk punt, maar vindt het wel noodzakelijk het begrip sponswerking beter uit te werken zoals hieronder aangegeven en ook te benoemen dat waterberging gevolgen kan hebben voor het huidige landgebruik (relatie kernpunt 2). Sponswerking is een term die refereert naar de capaciteit van het landschap om regenwater beter op te nemen en langer vast te houden. De verbetering van sponswerking kan bereikt worden door de volgende vier groepen van maatregelen:

1. Het vergroten van de grondwateraanvulling in bovenstroomse gebieden door het dichten van greppels en sloten.
2. Het vertragen van waterafvoer door beken te laten hermeanderen en het oppervlak te verruwen, o.a door het aanleggen van heggen en houtwallen.
Deze twee groepen van maatregelen vragen om inzet van particuliere grondeigenaren en zullen consequenties hebben voor de gebruiksmogelijkheden van het land.
3. Water beter laten infiltreren. Dus zo min mogelijk de bodem bebouwen en ook niet afdekken met plastic of kassen.
4. Water beter vasthouden in de capillaire zone van de bodem. Dit kan door meer variatie in gewassen/grassen/kruiden te hebben, niet het land op gaan met zware machines, ruige mest in plaats van gier gebruiken en het grondwaterpeil te verhogen om zo het bodemleven te versterken. Dit vraagt om inzet van de boer en heeft uiteraard consequenties voor de agrarische bedrijfsvoering.

5. Doorwerking en verankering

Er worden in de kamerbrief een aantal ferme uitspraken gedaan ten aanzien van 'water en bodem sturend', wat door de commissie gezien wordt als een positieve koers. Dit moet echter nog worden verankerd in beleid en (juridisch) instrumentarium³ in het vervolgtraject en de gebiedsuitwerkingen. Hierbij geeft de commissie de volgende aanbevelingen:

- Werk het principe "comply or explain" beter uit. Voorkomen moet worden dat de uitzondering makkelijk is en daardoor de regel wordt. Daarnaast moet het duidelijk zijn wie beoordeelt of de uitleg voldoende is om af te wijken van de structurerende keuzes.
- Werk de rollen en verantwoordelijkheidsverdeling duidelijk uit. Hoe zorgt het Rijk dat 'water en bodem sturend' voldoende wordt opgepakt? Juist bij een gebiedsgerichte integrale aanpak is een duidelijke verdeling van verantwoordelijkheden van groot belang. Voorkomen moet worden dat onduidelijkheid daarover leidt tot het naar elkaar wijzen en op elkaar wachten. De wettelijke coördinerende taak die de provincie als regionaal gebiedsregisseur in de Omgevingswet krijgt toebedeeld moet expliciet benoemd worden. Dit geldt ook voor de rol die het Rijk voor zichzelf ziet bij het zorgdragen dat keuzes met betrekking tot 'water en bodem sturend' ook daadwerkelijk worden doorgevoerd, ook in ruimtelijke besluitvorming (zie punt 2) en niet alleen in niet-bindende planvorming.

---

³ Zoals ook wordt bepleit door de Rli, Zie p. 55 van het advies:
<https://www.rli.nl/publicaties/2021/advies/geef-richting-maak-ruimte>

- Maak duidelijk hoe ook *juridisch* (onder meer met behulp van het instrumentarium van de Omgevingswet) wordt gewaarborgd dat de ambities daadwerkelijk worden bereikt en op welke termijn. Maak duidelijk welke instrumenten inzetbaar zijn voor welke partijen. Geef aan welke nationale keuzes ook juridisch naar de ruimtelijke besluitvorming zullen moeten doorwerken en waar volstaan kan worden met een beleidsmatige verankering (Novi, NOVEX, bestuursakkoorden, etc.). Bodem en ruimte sturend was begin jaren 2000 ook al *beleidsmatig* verankerd (bijvoorbeeld in de Nota Ruimte, 2006), maar dat heeft niet kunnen voorkomen dat de grenzen van het bodem- en watersysteem zijn bereikt en op bepaalde punten zijn overschreden. Gelet op de urgentie en omvang van de geschetste problematiek, is het dan ook de vraag of 'water en bodem sturend' ook in juridische zin voldoende stevig zal worden verankerd.
- De structurerende keuzes in de kamerbrief zijn nogal ongelijksoortig. Sommige zijn vrij hard / ingrijpend, andere vrij zacht en nog weer andere zijn eigenlijk (nog) geen keuzes maar meer verwijzingen naar keuzes die nog gemaakt moeten worden. Het is te overwegen die anders te benoemen.